

живот будућег века. Ипак, чим оде вољена личност – остане празнина. Присећамо се и постаје нам јасна лакоћа духовне атмосфере која га је окруживала, те колико је без његове *уникајне харизме да сабира, негује, тради и воли*¹⁹ тешко импровизовати нешто бар приближно томе. Ако се нека заједница окупи око личности, онда треба да се подсећа на то да одлазак те уједињујуће личности представља испит вере. Лако је живети у надахнућу, али живот хришћански често пролази кроз остављености, а у тим стањима треба бити постојан, духовно стамен. У том смислу, празнина јесте медијум љубавне поетике. У њој љубав налази своје изразе, у њој љубав постаје очигледна. Када грлимо вољену особу осећамо онтолошку увереност, животну испуњеност и јединство. Када није ту, грлимо њену одсутност и уверавамо се у невидљиве љубавне нити које нас вежу, али и у то да ништа ту празнину не може поунити до само њено присуство. Тако, искрено се надамо у пригрљај у вечности и радост будућег века.

Радуј се оче Радоване, Бог ти се обрадовао!

Литература:

Берђајев, Н. (2006), *Философија слободе*, Логос, Београд.

Биговић, Р. (1988), „Интелигенција у Цркви“, *Ботословље*, Вол. 32, бр. 1–2, 43–50.

Биговић, Р. (1998), *Свети Василије Острошки*, Ваљевац, Ваљево.

Биговић, Р. (2000), *Црква и друштво*, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, Београд.

Биговић, Р. (2010), *Православна теологија екуменизма*, Хришћански културни центар, Београд.

Биговић, Р. (2013), „Православна теологија у посттеолошкој епохи“, *Саборност*, 7, 2013, 19–29.

Гачева, А. (2007), *Свети ће бити лејоша Христова*, Логос, Београд.

Меденица, В. (2013), *Одрази у сребрном ојегалу*, Графичар, Горјани, 2013.

Ракићевић, Т. (2010), „Уводна реч“, у *Манастир Студеница: монографија манастира Студенице*, Манастир Студеница.

Тутеков, С. (2013), „За отец Радован in memoriam“, *Саборност* 7, 185–187.

Фјодоров, Н. (2010), *Васкрсење и васкрсавање*, Логос, Београд.

Фјодоров, Н. (1998), *Филозофија ојшће ствари*, ЦИД, Подгорица.

Чекригин, В. (2011), *Коначно исходиште*, Логос, Београд.

Шмеман, А. (2007), *Велики њоси*, Братство Св. Симеона Мироточивог, Требиње: Манастир Тврдош.

„Библиографија проф. др Радована Биговића“, IntRes: <http://www.hkc.rs/sr/page/bigovic--bibliografija> (посећено 16. маја 2016. г.).

„Сабрана дела Радована Биговића“, IntRes: <http://www.hkc.rs/sr/page/-sabrana-dela-radovana-bigovica> (посећено 16. маја 2016. г.). □

¹⁹ Тутеков, С., 185–187.

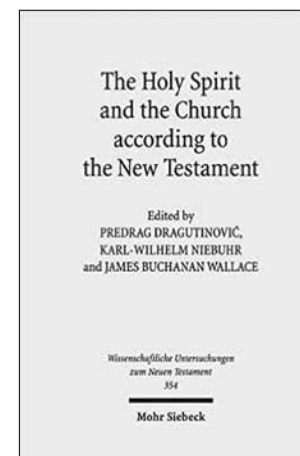
Predrag Dragutinović, Karl-Wilhelm Niebuhr and James Buchanan Wallace (прир.), *The Holy Spirit and the Church according to the New Testament – Sixth International East-West Symposium of New Testament Scholars Belgrade, August 25 to 31, 2013*

Mohr Siebeck, Tübingen 2016

516 стр.

ISBN: 978–3–16–153507–9

У новембру 2015. обједињени су и публиковани радови Шестог интернационалног источно–западнoг симпозиона проучавалаца Новог завета под називом *Свети Дух и Црква у Новом Завету*, који је одржан на Православном богословском факултету у Београду од 25. до 31. августа 2013. године у организацији друштва *Studiorum Novi Testamenti Societas (SNTS)*. Публикацију на енглеском језику под истим насловом – *The Holy Spirit and the Church according to the New Testament* – приредили су Предраг Драгутиновић, Karl-Wilhelm Niebuhr и Bruce Wallace, а издала тибингенска издавачка кућа Mohr Siebeck.

Овим зборником радова документован је важан међународни дијалог између православних, римокатоличких и протестантских проучавалаца Библије о схватању улоге и значаја Светог Духа у Цркви на основу новозаветних текстова. Анализирани су различити литерарни изрази ранохришћанских писаца о Светом Духу, и њихова рецепција у патристичкој литератури и литургијском животу. Све теме су упоредно разматране с православног и „западнoг“ гледишта, да би чланови различитих хришћанских традиција могли да поделе своја искуства и закључке на путу ка савршеном поимању Духа. У том циљу узет је

у обзир и шири литерарни и иконографски контекст Новог Завета, као живи, динамични одјек новозаветних текстова у црквеним заједницама. Учесници су водили дијалог са иновативном смелашћу и међусобним поштовањем, па су овај сусрет доживели као „најбољи пример присуства Светог Духа у хришћанским црквама“ (455).

Након предговора (IX) и уводних речи (1–28) приређивача зборника, текстови су у књизи подељени у четири дела. У првом поглављу обједињена су излагања о Светом Духу и Цркви с православног аспекта и о проучавању Новог Завета у Србији (31–70). Друга целина обухвата главна саопштења која су изложена у оквиру скупа (71–284), и која су осмишљена тако да се из различитих перспектива размотри теолошко сагледавање Светог Духа најпре у Павловим, Лукиним и Јовановим списима, а затим у тумачењима Светих Отаца и богослужбеним традицијама. У трећем делу публикације су прилози са додатних семинара по темама: Свети Дух и антички јудаизам (285–363); Свети Дух и Црква у Еванђељима (365–403); Свети Дух и хришћански списи другог века (405–440). Последње поглавље садржи закључна размишљања учесника поводом овог сусрета (443–455), а у додатку је излагање о Светом Духу у православној иконографији (459–471). Следи попис сарадника (473–476) и учесника симпозиона (477), индекс скраће-

ница из Писма (479–484), индекс модерних аутора (485–491) и тема зборника (493–479).

Епископ Иринеј Буловић започео је овај источно-западни дијалог уводним обраћањем под називом *The Holy Spirit and the Church. An Orthodox Perspective* (*Свети Дух и Црква. Православно гледиште*), рекавши да се Свети Дух у Цркви сагледава на два начина: кроз Његово деловање из перспективе историје и мисије, и кроз Његово присуство у чину Евхаристије. Епископ Иринеј је нагласио да се само у прожимању ових перспектива остварује пуноћа поимања Духа и надилазе странпутице атрофираних пневматологије, што представља циљ и задатак подељених хришћанских Цркава (31–35). У јавном предавању под називом *Orthodox New Testament Scholarship in Serbia* (*Православно новозаветно образовање у Србији*), Владан Таталовић је, наводећи животне заслуге свих протагониста српске библистике и околности које су њен развој отежавале, изразио уверење да у Србији управо почиње креативан и конструктиван период ове науке који се остварује кроз синтезу богатог предањског наслеђа и модерних научних приступа.

У првом међу главним саопштењима, под називом *The Glory Returns: Spirit, Temple and Eschatology in Paul and John* (*Повраћање славе: Дух, Храм и есхатологија код Павла и Јована*), N. T. Wright је скренуо пажњу на јудејске корене

новозаветне пневматологије, указавши на то како су новозаветни писци кроз Светог Духа приказали повратак Јахвеа у личности Исуса Христа. По његовим речима, Апостол Павле овај циљ постиже евоцирајући причу о Изласку у Посланицама; а Еванђелиста Јован успоставивши разлику између званичног јерусалимског храма и Христа као храма који је саздан изливањем Духа. Wright сматра да се оваквим разумевањем континуитета и јединства Духом вођене историје може премостити древна црквена подела (73–86).

Питање персоналности Светог Духа истраживао је на наративном и семантичком нивоу Лукиних текстова Christos Karakolis. У раду под називом *The Holy Spirit in Luke-Acts: Personal Entity or Impersonal Power? A Synchronic Approach* (*Свети Дух у Лукином еванђељу и Делима айосћолским: лични ентитет или имперсонална сила? Синхрони приступ*) он долази до закључка да је Дух у Лукиним списима представљен као личност зато што су активности Духа изражене истим, личним глаголским облицима као и активности других наративних ликова. И премда Дух у Еванђељу открива Исусов идентитет, тек у Делима се открива идентитет Духа његовим личним, засебним и активним учешћем у заједници верника. Апостол Лука тиме упућује читаоца да Духа појми као личност и изван наративног света – у свакодневном животу и црквеној

заједници којој припада (87–109). О Апостолу Луки као приповедачу, који на јединствен начин међу новозаветним писцима приказује учинак Светог Духа у оснивању и историји Цркве, говорио је и Daniel Marguerat у прилогу *The Work of the Holy Spirit in Luke-Acts: A Western Perspective* (*Дело Светог Духа у Лукином Еванђељу и Делима айосћолским: Западнo гледиште*). Он закључује да је у Лукиним списима дело Духа јединствена васељенска Црква, у којој су укинута сви социолошки, религијски, језички и етички разлози за раздор међу људима. Дух рађа и непристрасно обликује заједницу сведока и мисионара Христових, који све деле у међусобном јединству. Читалац Лукиних дела зато није позван да о Духу размишља, већ да узме учешће у поменутој заједници и у још увек актуелној хришћанској мисији (111–128). До увида о суштинској повезаности Духа и Цркве у Јовановом Еванђељу дошао је Предраг Драгутиновић у саопштењу под називом *The Holy Spirit and the Church in the Gospel of John. A Discourse Analysis of John 20: 19–23* (*Свети Дух и Црква у Јовановом еванђељу. Дискурзивна анализа Јн. 20, 19–23*). Навевши основна обележја дискурса као јединствене комуникативне језичке целине, и дискурзивне анализе као приступа којим се схвата унутрашњи развој и интенција текста, аутор посматра стихове Јн. 20, 19–23 синхроно у макро-структури Еванђеља, и на

основу њихове посебне херменеутичке позиције и значења закључује да је искуство Светог Духа увек догађај црквене заједнице коју Дух својим присуством у љубави конституише (129–147). Andreas Dettwiler је у излагању *The Holy Spirit in the Gospel of John from a Western Perspective* (*Свети Дух у Јовановом еванђељу са западног погледа*), пошавши од чињенице да у Еванђељима не сусрећемо „догматску расправу о пневматологији, ексхиристологији или другим класичним темама хришћанске догме, већ наратив... који има своју логику, доследност, и прагматично дејство“ (149), детаљним разматрањем значења специфичног термина *ὁ παράκλητος* у литерарном контексту, показао да је кључна улога Духа у Јовановом Еванђељу да у постваскршњем периоду подсећа на Христово земаљско делање. Дух тиме постаје јединствени, лични тумач Христових речи који људима омогућава да Христа схвате као Бога и Оваплоћену Реч Божју, а то чини вербално и разумски, креативним спојем традиционалног и иновативног (149–171). John Fotroulos у излагању *The Holy Spirit in Paul from an Orthodox Perspective* (*Свети Дух код Павла са православног погледа*) разматра пневматологију Павлових посланица, и истиче да је лична и божанска димензија Светог Духа код Павла изражена кроз Његова многобројна и различита делања (вођење, говор, посредовање, преображава-

ње, мишљење, откривање...) и кроз заједницу (однос, учешће, сарадњу) коју Дух има са Оцем, Сином и људима (2. Кор. 13, 13). Персоналност Духа је, по речима аутора, кључна и радикална новина хришћанства у односу на античка схватања (173–186). Volker Rabens је опис Духа код Павла, у раду *The Holy Spirit and Deification in Paul: A 'Western' Perspective* (*Свети Дух и обожење код Павла: „Западно“ погледа*), разматрао у контексту обожења. Аутор тај процес назива *релационом деификацијом*, јер се не остварује физичким упливом Духа у тело, већ кроз дубље познање и лични однос човека са Христом и заједницом верујућих које Светих Дух посредује и одржава (187–220). Demetrios Bathrellos говори о отачкој рецепцији новозаветних стихова о Светом Духу с православног аспекта у излагању *The Holy Spirit and the New Testament in St. Symeon of Thessalonica †1429* (*Свети Дух и Нови завет код Св. Симеона Солунског †1429*), истичући како је Св. Симеон интерпретирао Писмо у окриљу Цркве, и како је настојао да докаже заснованост православне вере о Духу на библијским стиховима као пастир који штити Цркву од јереси у свом времену (221–230). Слично томе, Katharina Bracht у прилогу *Augustine and His Predecessors Interpreting the New Testament on the Origin of the Holy Spirit. The Question of „filioque“* (*Августин и његови претходници у интерпретацији Новог За-*

вети у вези с пореклом *Свети* Духа. Пићање „*filioque*“) наводи како су Августин и други велики Оци Истока и Запада користили на различите начине библијске цитате и парафразе, креирајући филозофско-теолошке изразе да образложе разумевање Светог Духа у оквиру својих егзегетских околности и намера (231–250). У последњем у низу главних саопштења – *The Holy Spirit and the Church in Liturgy. A "Western Perspective"* (*Свети дух и Црква у Литургији*), Harald Buchinger је анализирао литургијску обнову која се на Западу догодила крајем 20. века под утицајем православног богослужења. Он је оценио допуну Римске Литургије експлицитним призивом Светог Духа да освети дарове као велики екуменски помак за цркве Запада, приметивши да је место које је епиклези дато у овој обновљеној структури Литургије погрешно, чак и трагично, будући да се раздвајањем освећења дарова од освећења причасника разара јединство Цркве, Литургије и Светог Духа (251–284).

У оквиру првог семинара, у раду *The Spirit in the Wisdom of Solomon and its Old Testament Background* (*Дух у Премудросћима Соломоновим и Његово старозавешно ушемељење*), Родољуб С. Кубат на основу антрополошких, епистемолошких и теолошких аспеката д/Духа закључује да је, под утицајем хеленистичке филозофије, схватање Духа у књизи *Премудро-*

сти шире у метафизичко-космолошком смислу у односу на друге старозаветне текстове (287–308). James Buchanan Wallace је у излагању *Spirit(s) in the Testaments of the Twelve Patriarchs* (*Дух(ови) у Тесџаментима 12 патријарха*) истакао антрополошки аспект Духа у псеудо-епиграфским јудејским текстовима (309–340). Carl R. Holladay, аутор прилога *Spirit in Philo of Alexandria* (*Дух код Филона Александријског*), показује да је Филонова мисао о Духу дубоко укореењена у старозаветни концепт пророштва, али и да је под видним утицајем Платона (341–363).

На другом семинару, Armand Puig i Tàrrach излагањем *Holy Spirit and Evil Spirits in the Ministry of Jesus* (*Свети Дух и зли духови у Исусовом послању*) предочава да Исус, након Крштења и Кушања у пустињи, стиче божанску власт, ауторитет и силу да победи Сатану, а затим да изгони демоне, да лечи од болести, и да исту моћ преда ученицима и тиме сведочи долазак Божијег Царства. У основи овог успеха је, осим потврде која долази од Бога Оца, и сила Духа који је у Христу свагда присутан (365–393). У оквиру овог семинара, Joel Markus доноси нове закључке у прилогу *The Spirit and the Church in the Gospel of Mark* (*Дух и црква у Марковом еванђељу*). Након критичког осврта на традиционална тумачења, он иновативно повезује параболу о сејачу и семењу (Мк. 4, 3–8; 4, 14–20) са стихом

Мк. 13, 11, и закључује да Црква овог Еванђеља имплицитно постоји управо дејством Духа кроз ученике који проповедају реч-семе васкрслог Христа (395–403).

На семинару о Светом Духу и списима другог века, Tobias Niklas излагањем *A Church without Spirit? Pneumatology in the Writings of Ignatius of Antioch* (Црква без Духа? Пневматологија у списима Игњатија Антиохијског) налази „скривену“ пневматологију овог светитеља у сржи његове христологије: најважније дејство Светог Духа пројављује се у подржавању ауторитета епископа који чува јединство Цркве хијерархијом црквеног клира (405–426). Taras Khomych прилогом *From Maranatha to Epiclesis? An Inquiry into the Origins of Spirit Invocations in Early Christianity* (Ог Маран аѿа го еѿиклезе? Трагање за ѿореклом ѿрива Духа у раном хришћанству) потврђује претпоставку да ритуална инвокација у тексту *Томина дела* јесте делом у корену литургијске епиклезе, али за арамејски израз *Маран аѿа* у делу *Дигахе* сматра да нема много везе са призивом Духа на дарове, будући да је есхатолошког карактера и да се односи на Бога Оца (427–440).

У последњем поглављу – закључним разматрањима симпозиона, у вези са анализираним богатством израза о Духу у Новом Завету и различитим теолошким традицијама, примећено је да

„упркос полифонији која се може приписати моћној и динамичној улози Духа у Цркви, постоје комплементарне одлике у свим овим концептима...“ (450), и да је „највећи изазов да се развије разумевање Свете Тројице које обједињује све новозаветне текстове“ (454). Констатовано је да би за православну теологију значајан напредак био рад на интеграцији отачког наслеђа и модерних егзегетских метода, док је теолозима Запада препоручено да више презентују велике Оце Истока.

Сви поменути прилози представљају важан и иновативан међународни допринос у схватању односа Светог Духа, Цркве и Новог Завета. Поред свеобухватног увида у новозаветне текстове из перспективе различитих црквених традиција, и разноврсних херменеутичких и филолошких приступа, у овај зборник је уткан и пријатни комуникативни тон атмосфере у којој су радови изложени. Публикација пружа преглед сличности и разлика у опису и схватању Светог Духа, и указује на могући пут ка надилажењу подела међу Црквама. У том смислу, она неоспорно представља заједнички помак теолога Истока и Запада ка јединственом црквеном поимању Духа, као и подстицај за даље дијалогско тумачење и контекстуализацију Новог Завета.

Фива (Савковић),
манастир Градац

Сергеј Н. Булгаков, *Трнов венац, Достојевског*

Бернар, Стари Бановци – Београд, 2015
Приредио Благоје Пантелић
Превод: Наташа Пољак и Нада Узелац
Библиотека Тихи глас

178 стр. ; 21 cm
ISBN 978–86–6431–019–2

„Паде, паде Вавилон велики“: Булгаков о Достојевском

Књига *Трнов венац, Достојевског* (Бернар, Стари Бановци – Београд, 2015; превод Наташа Пољак и Нада Узелац) обухвата четири текста која је Сергеј Булгаков, у прве две деценије двадесетог века, написао о Достојевском. Приређивач Благоје Пантелић се у поговору детаљно бавио значајем дела (и личности) Достојевског за духовни развој овог, по његовом мишљењу, „једног од најзначајнијих богослова у историји хришћанске мисли“ (и лично је мисао „суштински одредила православну теологију наших дана“, док ћемо се овде посебно осврнути на аспект ове књиге који би се могао назвати политичким.

Са искуством Европе која се у међувремену, синхроним напором супротстављених политичко-идеолошких групација а све у покушају да више не буде „гробље“, у једном периоду претворила у масовну гробницу (са могућом репризом у блиској будућности) са планетарном доминацијом оног типа циви-

лизације и друштвеног устројства, односно оног типа разумевања човека на које је упозоравао Достојевски, толико да је та доминација изазвала већ институционализовану реакцију (при чему и сама та реакција добија не нарочито перспективне обриси) – тај аспект књиге се чини и најактуелнијим.

Ако се већ бавимо „простором логоса“, односно појмовима и идејама, не смемо бити равнодушни у односу на то како се ти појмови и идеје примењују и институционализују од стране различитих центара и носилаца моћи. Хришћански теолог и философ, тако, никако не би смео да превиђа процесе идеологизације садржаја хришћанске

